Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 8/12 Fall 2013, p. 1283-1296, ANKARA-TURKEY

FELSEFE KÜLTÜRÜ VE SÖZLÜ GELENEĞİN İMKÂNI*

*Vefa TAŞDELEN***

ÖZET

Sözlü gelenek (atasözü, türkü, fıkra, masal, efsane, halk hikâyesi, destan, ağıt, vb.), en eski kültür biçimlerinden biridir. İnsan yazmadan önce konuşan; duygu, düşünce ve deneyimlerini sözel yoldan geleceğe aktaran bir varlıktır. Sözlü gelenek, sadece insanın ilk bilme, kavrama ve anlama tutumunu oluşturmaz, aynı zamanda onun en etkili eğitim tarzını da oluşturur. Bugün de sözlü geleneğin eğitime, düşünceye ve sanata katkısı sürmektedir.

Kültür alanında çeşitli dil basamakları vardır. Sözlü gelenek basamağı, ilk dil basamağını oluşturur. Daha sonra din basamağı, şiir basamağı, sanat basamağı, bilim basamağı ve felsefe basamağı gelir. Bu sınıflamaya göre sözlü gelenek ve felsefe, kültür alanının iki ucunda yer alır. Daha uygun bir metaforla, piramidin temelini sözlü gelenek, uç noktasını ise felsefe oluşturur. Onlar, aralarındaki pek çok farklılığa karşın, birbirini dışlayan iki karşıt kutup değil, istenildiğinde aralarında verimli bir ilişki kurulabilecek olan "aynı kültürel bütünlüğün" unsurlarıdır. Felsefe kendisini bilimle, dinle, sanatla, edebiyatla, şiirle, tarihle, iktisatla ve kültürün diğer kollarıyla besleyen bir alandır. Sözlü gelenekte de felsefe için bir imkân vardır. Aşağıdaki makalede, sözlü geleneği ve felsefeyi birbirinden ayıran özellikler ele alındıktan sora, bu iki alanın hangi açıdan birbirleri için bir imkân ve potansiyel olabileceği sorusu ele alınacaktır. Bu konuda öne çıkan başlıca önermeler şunlardır: (1) Felsefe ve sözlü geleneğin dilleri birbirinden farklıdır. Bu farklılığa karşın, (2) onlar aynı kültürel bütünlüğün ürünleridir. Bu nedenle, (3) birbirlerinde karşılıkları vardır. Bu karşılıktan dolayı (4) istenildiğinde birbirinin diline çevrilebilir niteliktedirler. (5) Ve yine bu karşılıktan dolayı, her seviyede felsefe dersinde, doğası gereği soyut ve anlaşılması güç olan felsefe konularının, somut ve anlaşılması kolay sözlü gelenek öğeleri ile örneklemesi yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, sözlü gelenek, kültürel bütünlük, karşılıklılık (mütekabiliyet), çevrilebilirlik.

---

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Doç. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, El-mek: vefatasdelen@yyu.edu.tr

PHILOSOPHICAL CULTURE AND POSSIBILITIES OF ORAL TRADITION

ABSTRACT

Oral tradition (proverb, folkloric song (*türkü*), folkloric story, legend, tale, myth, ode etc.) is one of the oldest cultural forms. Human being is a speaking consciousness before he is writing. He is tray to transfer his thought, believe and his experiences to future by the writing. Oral culture had comprised not only primitive knowledge style, but also human training effectively. The contribution of oral tradition to art, literature and public education is proceeding today.

There are several levels of language in the field of culture. Oral tradition is the first level. Afterwards, religion levels, poetry levels, art levels, science levels andphilosophy levels come respectively. According to this classification, oral tradition and philosophy present themselves at the both edges of field of culture levels. More clearly, foundation of the pyramid is constituted by oral tradition whereas the top of it is constituted by philosophy. They are not opposite poles that exclude each other due to various differences among them but are the elements of "same cultural unity" that can form a productive association between each other on demand. Philosophy is a field nurturing itself with; science, religion, art, literature, poetry, history, politics, economics and other field of culture. There is also a possibility for philosophy in oral tradition. In this article, after taking the feature that differentiate oral tradition from philosophy into consideration, in what respects these two fields constitute a possibility and potential will be dealt with. The primary premises brought out here are as follows: (1) The languages of both philosophy and oral tradition are different. Contrary to this difference, (2) they are the products of the same cultural unity. For this reason, (3) they correspond each other. Based on this mutual association, (4) they can both be translated into the language of the other.

Key Words: Philosophy, oral tradition, cultural unity, correspondence, translatability.

Giriş

Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi*'nde, tefekkür tarihinin kuşattığı konuları "kolektif tefekkür", "şahsi tefekkür" ve "teknik tefekkür" olmak üzere üç kısma, şahsi tefekkürü de kendi içinde edebiyat, mistisizm ve felsefe olmak üzere yine üç kısma ayırır. Bu üç şahsi tefekkür türü arasındaki etkileşimi ve geçişliliği örneklemek için de "felsefî edebiyat"tan ve "edebî tasavvuf"tan söz eder. Bu geçişlilik ve etkileşimin bir güç ve yaratıcılık şeklinde ortaya çıkabileceğini beliritr ve kimi yazarların eserlerindeki etkileyiciliğin, sanatsal yaratıcılığa felsefe veya mistik yönelimlerin eklemlenmesiyle oluştuğunu söyler. Ona göre, teknik tefekkürde bilim, ekonomi ve yönetim bulunur. Bu tür, şahsi tefekküre göre, nesnel ve evrensel bir nitelikte ortaya çıkar. Onda kişinin kendi bakış açısı, kendi dünya görüşü ve varoluş tutumu değil, nesnel ölçütler etkin olur. Ülken, tefekkür basamaklarının ilkini oluşturan kolektif tefekkürü ise, "Hiçbir muayyen şahsiyetin eseri olmayıp, bütün cemiyete ait olandır ki, ona kolektif tefekkür diyebiliriz." diye tanımlar. Kozmogoniler, teogoniler, mitolojiler ve *sagesse* (hikmet)'ler, bu kolektif tefekkürün içinde yer

alır; onları, "tecrübenin varmış olduğu pratik ve sosyal bir dünya görüşü" olarak tanımlar (Ülken, 7). Bu şekilde, sözlü gelenek ve felsefe, "tefekkür" kavramının kapsamı içinde bir araya gelir.

Sözlü geleneği oluşturan destanlar, atasözleri, türküler, fıkralar, ağıtlar, maniler müşterek yaşantının, ortak aklın ifadeleridir. Onlarda, eğitici, terbiye edici, olgunlaştırıcı bir içerik vardır. Bu nedenle sözlü gelenek unsurlarına, yalnız bir eğlence, gülmece, hoş vakit geçirme unsuru olarak bakmamak gerekir. Masalda her zaman masalı aşan bir içerik vardır, fıkrada her zaman fıkranın ötesine geçen bir mesaj vardır, öyküde her zaman öykünün söylemediği bir ders vardır. Tecrübeyi edinmek zor, onu ifade etmek ise kolaydır. Bu nedenle sözün sadece basit bir tarzda dinlenmemesi gerekir. Söylemek gibi dinlemenin de bir "adabı" olmalıdır. Asıl olan ondaki içerin özümsenmesi, anlaşılmasıdır. Mevlâna şöyle der: "Bu kitap [*Mesnevî*], masal diyene masaldır, fakat bu kitapta halini gören, bu kitapla halini anlayan kişi de erdir" (Mevlâna, 3).

Sözlü gelenek unsurları basit ve anlaşılır olmalarına karşın dinleyen ve okuyanın idrakine göre, kendilerini açan ifadelerdir. Hatta şu söylenebilir: Onların içeriği, kendilerinde olduğundan çok dinleyenlerdedir. Bir kişi onlarda hiçbir anlam bulamazken, bir başkası inanılması güç anlam derinlikleri keşfedebilir. Bu nedenle onların ne söylediği kadar, bizim onlardan ne anladığımız da önem kazanır. Toplumsal bilinç, biraz da bu ifadelerle yerleşir bireylerin hafızasına. Kültür, bu ifadeleri anadille yeni kuşaklara aktarırken, o dil içindeki duyma, düşünme ve hissetme tutumlarını da aktarır. Kendi dünya algısını, düşünme biçimini, zihniyet yapısını da aktarır. Sözlü geleneğin öğretileri bu şekilde işler içimize. Bir kültürün, bir ulusun, bir toplumun gözlemlerini, yaşantılarını, tecrübelerini yansıtır onlar. Bu zihniyet biçimi dili öğrenme, toplumsallaşma ve bütün bir eğitim süreci içinde kazanılır. Yaşadıkça sözlü geleneğin öğeleri zihnimize yerleşir, bizi belirler, yönlendirir, şu ya da bu şekilde bir insan olmamıza etki eder.

Yaşama kültürü gelişmiş olan toplumların sözlü geleneği de gelişmiş olur. Bireyler arası ilişkileri güçlü olan toplumların sözlü gelenekleri de güçlü olur. Duyguları ve iç dünyaları zengin olan toplumların sözlü gelenekleri de zengin olur. Zamanı ve mekânı anlamlandırabilen, varlıkla duygusal ve rasyonel ilişkiler kurabilen toplumların, zihinsel kapasiteleri de artar. Zihinsel aktivite, kendi kendini zenginleştiren, kendi kendini üreten ve güçlendiren bir yapıdadır. O, her ne kadar bireysel bir çaba olsa da, besinini toplumdan, sosyal hayattan, yaşama kültüründen alır. Yaşama kültürünün oluşmadığı, bireyler arası ilişkilerin zayıf kaldığı toplumlarda varlığı, hayatı ve insanı anlayacak ve anlamlandıracak zihinsel kapasite de gelişmez. Hem sözlü gelenek, hem de düşünme geleneği bir yaşama kültürünün eseri olarak ortaya çıkar. Hele hele felsefe geleneği, ileri bir yaşama kültürünün ürünüdür; incelmiş, kendi kendini algılamış, kendi ortamı ve sorunları üzerinde düşünerek entelektüel bir birikim oluşturabilmiş toplumlarda ortaya çıkar.

Kültür alanında çeşitli dil basamakları vardır. Sözlü gelenek (atasözü, türkü, fıkra, masal, efsane, halk hikâyesi, destan, ağıt, vb.) basamağı, ilk dil basamağını oluşturur. Daha sonra din basamağı, şiir basamağı, sanat basamağı, bilim basamağı ve felsefe basamağı gelir. Bu sınıflamaya göre sözlü gelenek ve felsefe, kültür alanının iki bulunur. Daha uygun bir metaforla söylersek, piramidin temelini sözlü gelenek, uç noktasını felsefe oluşturur. Onlar, aralarındaki pek çok farklılığa karşın, birbirini dışlayan iki karşıt kutup değil, istenildiğinde aralarında verimli bir ilişki kurulabilecek olan aynı kültürel bütünlüğün unsurlarıdır. Her felsefe kültürünün altında, bu kültürü içten içe besleyen, geliştiren güçlü bir sözlü gelenek vardır. Sözlü gelenek zihinsel yapının, dünyayı algılama şemalarının oluştuğu ilk aşamaya karşılık gelir. Onda etik değerler hakkında, varlık ve yokluk hakkında bir fikir vardır. İnsan zihninin kapasitesi hakkında bir fikir vardır. İnsanın kendisi hakkında, dil ve gerçeklik hakkında, geçmiş ve gelecek hakkında bir fikir vardır. Sözlü gelenek halk kültürünün, pratik dünyanın bir ürünü olarak temelde yer alan bir kültürdür. Felsefe kendisini bilimle, dinle, sanatla, edebiyatla, şiirle, tarihle, siyasetle, iktisatla ve kültürün diğer kollarıyla besleyen bir yapıdadır. Aynı şekilde sözlü gelenekte de felsefe için bir imkân vardır.

Aşağıdaki makalede, sözlü gelenek ve felsefeyi birbirinden ayıran özellikler sıralandıktan sonra, bu iki alanın hangi açıdan birbiri için imkân ve potansiyel oluşturabileceği sorusu ele alınacaktır. Bu konuda öne çıkan başlıca önermeler şunlardır: (1) Felsefe ve sözlü geleneğin dilleri birbirinden farklıdır. Bu farklılığa karşın, (2) onlar aynı kültürel bütünlüğün ürünleridir. Bu nedenle, (3) birbirlerinde karşılıkları vardır. Bu karşılıktan dolayı (4) istenildiğinde birbirinin diline çevrilebilir niteliktedirler. (5) Ve yine bu karşılıktan dolayı, her seviyede felsefe dersinde, doğası gereği soyut ve anlaşılması güç olan felsefe konularının, somut ve anlaşılması kolay sözlü gelenek öğeleri ile örneklemesi yapılabilir.

1. Felsefe kültürü ve yazı

Her toplumun, evreni, hayatı, insanı ve varoluşu kendisiyle açıkladığı mitolojileri, kozmogonileri, bir eğitim ve eğlence unsuru olarak destanları, efsaneleri, hikâyeleri, masalları, türküleri, fıkraları vardır. Felsefe ve bilim ortaya çıkmadan önce, insanlar, evrene, gerçeklik alanına ve kendilerine ilişkin sorularını bu sözlü gelenek unsurları ile cevaplamış, bilgi kaynağı ve ahlaksal öğreti olarak onları görmüşlerdir. Felsefî ve bilimsel düşünce, mitolojiden kopma ile başlamıştır. Batı düşüncesinin Thales'e dayandırılan tarihi, bunun açık göstergesidir. Buna göre, daha felsefenin ilk adımında sözlü gelenekten kopma ve yazılı geleneğe geçme durumu söz konusu olmuştur. Filozoflar eserlerini tabletlere yazmışlar, böylece anonim bir ifade olarak değil, şahıslara ait görüşler belirmeye başlamıştır. İlk filozoflara ait bu görüşler, aynı zamanda ilk felsefe tarihi çalışması niteliğini de taşıyan Aristoteles'in *Metafizik*'inde geçer. Felsefenin sözlü geleneğin değil, yazılı geleneğin bir ürünü olmasının, aşağıda açıklayacağımız üzere, bazı nedenleri vardır.

Felsefe öncelikle kendi tarihinden çıkan ve yine kendi tarihine dönen bir etkinliktir. Düşünceyi izleyebilmek için kayıt altına alınması ve yazıyla tespit edilmesi gerekir. Kayıt altına alınmayan, yazıyla tespit edilmeyen felsefenin izi sürülemez. Ancak kayıt altına alındığında yeniden bir düşüncenin konusu haline getirilebilir, ancak bu yolla kendisine ilişkin bir okuma ve eleştiri söz konusu olabilir. Aksi halde ne söylendiğinin, ne kadar söylendiğinin, niçin ve ne şekilde söylendiğinin tespitini yapmak mümkün olmayacaktır. Zaman geçtikçe söylendi mi, söylenmedi mi, bunun tespiti de yapmak bile imkânsız hale gelir. Oysa felsefe her zaman kendini kendi tarihine refere ederek kurar, kendi tarihine dönüşlerle kendini üretir. Yazı, bu geleneği tespit eden, yaşatan ve gelecekteki bakışlar için var kılan bir unsurdur. O, sözü belli bir metin haline getirerek belirsizlikten, boşlukta bir şey olmakta kurtarır. Felsefe, geçtiği yolu görmek isteyen bir etkinliktir. O, ancak bu yolda yürüyerek yeni tutumlar edinebilir, yeni tarzlar deneyebilir. Felsefe, her bir defasında kendine, kendi eserlerine dönmek ve bu şekilde kendini inşa etmek isteyen bir eylemdir. Bu dönüş, sözlü gelenek üzerinden yapılamaz, düşüncenin sözlü gelenek üzerinden denetlenmesi mümkün değildir.

Felsefenin sözlü gelenekle üretilen bir etkinlik olmamamsının ikinci nedeni, sözlü geleneğin rasyonel bir kültür olmaktan ziyade bir yaşantı ve gönül geleneği olmasıdır. Efsaneler, mitolojiler, masallar da, irrasyonel yapıları ile bu geleneğin içinde yer alırlar. Oysa felsefe, her şeyden önce rasyonel bir çabadır, bir eleştiri geleneğinin ürünüdür. Bu özelliği onu sistemli, tutarlı, derinlikli bir çabaya dönüştürmüştür. O, rasyonel ve kavramsallaştıran bir çabadır; kavramlar üzerinde ayrıntılı ve derinlikli bir şekilde düşünür. Eleştirir ve eleştirilmeye açıktır. Bir öğüt ve nasihat değildir. İnsanlara nasıl yaşamaları ve davranmaları gerektiğini söyleyen bir talimat da değildir. Felsefe yapmak, düşüncenin izini sürmektir; bu onun doğasında vardır. Sözlü gelenekte ise yaşam deneyimlerinin oluşturduğu bir empati gücüyle, muhabbet temelinde başkalarına yönelmek, onlarla bir diyalog ve yaşantı geliştirmek esastır. Gönlün eylemi, temelinde muhabbet olan bir eylemdir.

Sözlü gelenek, kendisini yazıda değil anlatıda gerçekleştirir. Zaman içinde söz ve cümle olarak yazıya geçirilse de, onun ruhu ve edası yazıya geçirilemeden kalır. Zira sözlü gelenek sadece

sözden ibaret değildir. Onun ruhunu oluşturan asıl öz, belli bir varoluş ortamında, belli kişilere, belli bir bağlamda, belli bir nedenden dolayı, belli bir vurgu, ses tonu ve eda ile tam da sırası gelmişken söylenmesi, dinleyicide gülme, ağlama, duygulanma, aydınlanma, hoşlanma şeklinde karşılık bulmasıdır. Dolayısıyla sözlü geleneğin her zaman belli bir varoluşsal ortamı vardır. O, canlı ve yaşayan bir kültürdür. Yazıya geçirildiği zaman, bu canlılığı içinden çekip çıkarılmış, varoluş-bağlamını, edasını ve ruhunu yitirmiş olur. O ancak kendi varoluşsal bağlamı ile örtüştüğünde içerik kazanmaya, gerçek anlamına kavuşmaya başlar. Kendisini yazılı eserler gibi arşivlerde, kütüphanelerde, kitaplıklarda değil, hafızalarda muhafaza eder. Bu husus onun doğasında vardır. Nesilden nesle aktarıla aktarıla gelir. Nesiller yenilendikçe sözlü gelenek unsurları da farklılaşır, unutulur ya da değişir. Üstelik asıl metinin ne olduğu, nasıl olduğu hiçbir zaman denetlenemez; buna gerek de duyulmaz. Zira o hatırlandığı, duyumsandığı ve yaşandığı gibidir ve ancak bu şekilde vardır. Sözlü gelenek öğeleri, içinde mesaj olan bir şişenin ırmağın sularına bırakılması gibi, zamanın akışına bırakılır. Yavaş yavaş oluşur, değişir ve unutulur. Onların varoluş ilkesi, insanların kendilerine olan ilgisidir. İnsanları eğitmez, güldürmez ve ilgilendirmez oldukları zaman, hatırlanmaları için bir neden de kalmaz; yavaş yavaş hafızalardaki yerlerini terk ederler. Bu nedenle sözlü kültür içten içe oluşan, içten içe değişen kültürdür. Yazıda ise kayıt altına alma, tespit etme durumu söz konusudur. Bir romanın binlerce nüshası olsa bile, aslında hepsi tek bir metnin kopyalarıdır. Asıl metinden farklı çalışmalar değildir onların hiçbiri. Başka dillere tercüme de edilseler, hep bu asıl metni varsayarlar. Ortada her zaman okunabilecek, kendisine dönülebilecek, denetlenebilecek bir "asıl metin" vardır.

Felsefenin sözlü gelenekle üretilememesinin bir başka nedeni de şudur: Felsefe eseri akılda kalacak kadar etkileyici, basit ve yalın değildir; hatta bunun tam aksidir. İnsanlar genellikle kendilerini etkileyen, ama aynı zamanda basit, sesi ve ritmi olan metinleri ezberleyebilirler; onları hatırlayabilirler. Sözgelimi atasözleri, basit ve ritmi olan ifadelerdir. Kimi durumda kafiyeli ve secili bile olabilirler. Hiçbir zaman birkaç karmaşık cümleden oluşmazlar. Ortak bilinç, söyleyeceğini, bir cümlede yoğunlaştırmıştır. Ama bunu basit, esprili, hoşa gidecek ve akılda kalacak bir tarzda yapmıştır. Bilir ki, bu ifadenin ömrü, hafızaların onu konuk etme süresine bağlıdır. Bu nedenle söz etkili, güzel, ama aynı zamanda basit olmalıdır. Felsefe eseri ise basit değil, kompleks bir yapıdır. Bir cümle değil, binlerce cümledir. Hikâye değil, kavramdır. Bir kulübe değil, ince ayrıntı ve içsel bağlantılarla örülmüş, ezberlemeye uygun olmayan bir ana yapı, bir ana sistemdir. Üstelik ezberleme, bazı açılardan felsefeye karşıt bir tutumdur da. Felsefe ezberleyen ve ezberlenen değil, eleştiren ve eleştirilen bir yapıdır. Ezberde tekrarlama, eleştiride ise yeniden üretim söz konusudur. Felsefe bizden ezberlememizi değil, eleştirmemizi ve yeniden üretmemizi ister.

Antik Grek dünyasında, Homeros ve Hesiodos'un eserlerini yorumlarken, rapsodluk sanatında, belili kişilerin isimleri öne çıkıyordu. Rapsodlar, bir toplantıda, bir festivalde, bir şenlikte ya da olimpiyat oyunlarında, halkın karşısında bu sözlü gelenek öğelerini okuyup canlandırıyorlardı. Rapsodların ürün veren kişiler olarak isimleri yoktu, ancak o ürünü canlandıran kişiler olarak isimleri vardı. Oysa felsefe geleneği, bir yazılı gelenek olarak, bize her zaman belirli bir kişinin "ismi" ve "bakış açısıyla" ulaşır. Zira felsefe, anonim bir kültür olarak değil, hep belirli bir kişinin, sözgelimi Platon'un, Descartes'in, Kant'ın felsefesi olarak öne çıkar. Bir felsefe zihnimizde filozofu, filozofun bakış açısı ile tamlanır. Filozofunu bilmediğimiz bir felsefe zihnimizde tamamlanmaz, belirli bir yere oturmaz, eksik kalır. Kim söylemiş, ne söylemiş, ne zaman söylemiş, nasıl söylemiş, niçin söylemiş sorusunu cevaplayamadığımız noktalarda ortaya çıkan belirsizlik durumu, sözün bağlamını kırar, ciddiyetini ve çekiciliğini azaltır. Felsefe, öncelikle kendi filozofunun felsefesidir. "Kim söylemiş" sorusu, okuma eylemine eşlik eder. Bu soruyla felsefenin zamanını, mekânını, içinden türediği koşulları anlamaya çalışırız, ama aynı zamanda düşünceye yön veren ruh halini, bakış açısını da anlamaya çalışırız. Kişi bir felsefeyi okurken, o felsefeyi üreten filozofla konuşur. Onun sesine kulak verir, sorular sorar, cevaplar

bekler. Mitolojide, sözlü bu iletişimi sağlayacak isimler öne çıkmaz. "Atalar" ya da geçmiş nesillerin şahsında cisimleştiği bir kişilik, sözgelimi Dede Korkut ya da Nasreddin Hoca söyler. Felsefe, bunun aksi olarak, bize hep filozofunun diliyle, onun söylemi olarak ulaşır. Dolayısıyla sözlü gelenek anonim ifadeleri yaşatmakta ustadır; zira bu ifadeler çoğu kez kısadır, etkileyicidir, bir hikâyeyi anlatır, bizde bir karşılığı vardır, yaşantı düzeyinde ifade bulur, toplumda kendilerini yaşatan usta anlatıcılar vardır. Zaman içindeki hareketi denetlenemediğinden ilk şekli sorulmaz, merak edilmez. Önemli olan onların dün nasıl oldukları değil, bugün nasıl oldukları, nasıl söylendikleri ve nasıl anlaşıldıklarıdır. Ama felsefe eserleri böyle değildir. Ortada belirli bir filozofa ait belirli bir metin ve bu metinde dile gelen düşünceler vardır. Bu eserin bir dünyası, bir fikri, bir mantığı, bir düşüncesi, bir sistematiği, hatta bir tarihi vardır. İstenildiğinde kendisine dönülebilir, eleştirilebilir, sorgulanabilir. Bu haliyle sadece kendi zamanına değil, gelecek zamanlara da seslenir.

Görüleceği üzere, felsefenin başlaması sadece *mythos*'tan *logos*'a geçişle değil, aynı zamanda *söz*'den *yazı*'ya, *şiir*'den *nesir*'e, *anonim kültür*'den *şahsi kültür*'e, *halk kültür*'ünden *seçkin kültür*'e geçişle de başlamıştır. Felsefe, ilk kaynağında bile bir filozofun bakış açısıyla ve belirli bir kişiye ait metin olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareketlenmeden sonra filozoflar birbirlerini takip etmişler, böylece felsefe geleneği oluşmaya başlamıştır.

2. Sözlü Geleneğin İmkânı

Burada doğal olarak şu soru sorulabilir: Felsefe sözlü gelenekten kopmakla başlamıştır. Kendisinden uzaklaşarak kendi yapısını oluşturduğu bu sözlü gelenek, felsefe için nasıl bir imkân oluşturabilir, felsefeyi nasıl besleyebilir?

İlk önce şunu söylemek gerekir: Sözlü geleneğin olgunluk dönemini yaşadığı bir noktada, ufukta felsefenin imkânı da görünmüş demektir. Bu, Antik Yunan kültüründe böyle olmuştur. Sözlü gelenek, Homeros'un ve Hesiodos'un dilden dile aktarılan şiir ve mitoslarında zirve noktasına ulaşmıştı. Bu zirve noktada, evrenin oluşumuna, insanın erdemine ilişkin açıklamalar da vardı. Ancak yine de temelini akıl, mantık ve gerçeklik zemininde bulmuyordu. Düşünce, felsefeyle birlikte gerçekçi, rasyonel, bilimsel, temellendirilebilir ve sorgulanabilir bir niteliğe kavuşmuştur. Felsefi düşünceyi mitolojiden ayıran özellik verdiği cevaplardan çok cevapları verme tarzıdır. Thales, arke olarak "su"dan söz eder. Mitolojide de her şeyin anası olarak *okeanos*'tan söz edilir (Homeros, 250). Görünüşte ikisi de aynı şeyi söyler. Ama mitolojideki su, bizim bildiğimiz "şu" su değildir: sonsuz boşluklarda dalgalanan, tanrıların kendisinden türediği "olağanüstü" bir sudur. Thales'in sözünü ettiği su ise, hemen her gün içtiğimiz, hayatımızın bir parçası olan, hayatın bir şekilde kendisine bağlı olduğu "şu" sudur. Mitolojinin cevabı eleştirilemez, sorgulanamaz; zira akla mantığa ve gerçeklik duygusuna uygun değildi ve üstelik karşımızda sorumuzu kendisine yöneltebileceğimiz belirli bir kişi yoktur. Biz ancak rasyonel düzeyde ortaya çıkan ve kendi içinde tutarlılığı ilke edinen, belirli bir kişiye ait düşünceleri eleştirebiliriz. Thales'in cevabı eleştirilebilir, yetersiz görülebilir, yerine bir başka cevap getirilebilir. Çünkü o akla ve gerçeğin düzenine uygun yapıdadır. "Evrenin arkesi sudur; çünkü…." dedikten sonra, konuşmak için kendimizi istekli hissederiz. Zira soru ve cevap akla, mantığa ve gerçeklik duygusuna hitap eder. Yine de bu özellikleri onu, bir felsefe olarak kabul edeceğimiz ya da etmemiz gerektiği anlamına gelmez. Onu, eleştirebiliriz de. Eleştiri, onun akla, mantığa ve gerçeklik duygusuna uygun bir yapıda olduğu anlamına gelir. Belirli bir kişiye ait olduğu anlamına gelir. Bir başkası gelir, bu cevabı yetersiz bulur, eleştirir; kendince doğru olanı söyler. Böylece, akla dayalı, tutarlı ve sistematik bir bilme etkinliği olan *theoria* ortaya çıkar. Gerçeklik değeri, rasyonalite, tutarlılık ve temellendirilebilirlik özellikleri, mitoloji ile felsefe arasındaki temel ayrım noktalarını oluşturur. Felsefe, bir yazılı metin kültürü olarak, tespit ettiğimiz bu özellikleri ile sözlü gelenekten ayrılır, kendine özgü bir nitelik ortaya koyar.

Felsefe tarihinin en ilginç simalarından biri, Sokrates'tir. O, felsefesini yazıya geçirmemekle, felsefe tarihindeki "yazı" geleneğinin aksine hareket etmiştir. Bununla birlikte hiçbir eser üretmediği halde, ismi günümüze kadar gelebilmiştir. Onun imajı içimizde o kadar canlıdır ki, nerdeyse bir köşeden çıkıp geliverecekmiş gibi hissederiz. Kuşkusuz bu onun felsefesiyle olduğu kadar, bir konuşmacı, düşüncelerini ifade etme ve mantığını kullanama biçimiyle de ilgilidir. O, felsefesini diyaloglarla ortaya koymuş bir kişidir. Felsefe onun gündelik yaşantı alanı içinde yer alır. Bir şölende, agoradaki bir buluşmada, çarşıda pazarda, ayaküstü de olsa, uygun birini buldu mu hemen felsefî konulara dalıverir. Görünen o ki, felsefeyi, eser üretmek için, felsefe yapmış olmak için değil, yaşamak için, bizzat kendi sorularına cevap bulabilmek, bu şekilde hayata doğru bir yol alabilmek için yapar. Onun için önemli olan felsefeyi yazı ile tespit etmek değil, hayata katabilmek, hayatın özü haline getirebilmektir. O, bilmeden erdemli olunamayacağını düşünür. Erdem adına, hakikat adına soru sorar ve sorularına cevap arar. Felsefe onda bir yaşama tutumuna dönüşür. Bilme çabasıyla erdeme ulaşma çabası bir ve aynı şeydir. Bilmeden yaşamanın sefaletine dayanamaz. Kuşkusuz onun düşüncelerini yazıya geçirmeyişinin nedeni olarak bazı açıklamalar yapılabilir. Sözgelimi: (a) Ulaştığı sonuçları "bilgi" olarak görmez. "Bildiğim şey, hiçbir şey bilmediğimdir" sözü, bu bağlamda anlaşılabilir. (b) Bilmek, kendini bilmektir, kendindekini bilmektir. Dolayısıyla herkesin bilgisi, kendi beninin bilgisi, kendi benindeki bilgi olacaktır. Bu durumda bilgi, ancak onu kendi içinden bulup çıkaranlar için açık ve anlaşılır hale gelecektir. (c) Herkesin kendi bilgisini kendi içinden türetebileceğini, bilginin ancak kendisini üreten kişinin şahsında bir karşılık bulacağını, bir başkasının ürettiği bilginin gereksiz, hatta zararlı olabileceğini düşünmesi.

Sokrates'in göstermek istediği şey, felsefenin bir yazma işi olmadan önce, bir kendini bilme, kendindekini bilme ve nihayetinde yaşama işi olduğu, ancak bu şekilde bir içeriğe kavuşabileceği ve ancak bu içerikle ortaya çıktığında bir anlam ifade edebileceği gerçeğidir. Bu karşılık ortaya çıktığında herkes kendi bilgisini türetecek, kendindekini bilecek ve kendi felsefesini yapacaktır. Karşılık bulunmadığında ise, başkaları tarafından yazılmış felsefe eserlerini okumanın, başkalarının cevaplarını tekrarlamanın, kişiye bir değer katmayacağı, olsa olsa ancak bir yük olacağı, hatta onu bir tür ukalalığa düşürebileceği düşüncesi olabilir. Bu şekilde felsefe kuru bir söz yığını, bir tartışma biçimi olmaktan çıkarak bir tür "erdemli yaşama sanatı" haline gelmiş olur. Burada şöyle bir soru da sorulabilir: Mademki, Sokrates felsefeyi yazılı bir tarzda üretmiyor, felsefesini yazıyla tespit etmiyor, öyleyse neden çabası hâlâ felsefe olarak görülüyor? Bu soruyu birkaç madde ile cevap verebiliriz: (a) Konuşmalar şeklinde ortaya çıksa da, sözlü geleneğin mantığından uzaktır. (b) Felsefenin sorgulayan, eleştiren, temellendiren, çıkarımda bulunan, tutarlı hale getiren üretim tarzı en ileri seviyede bu diyaloglarda görülür, (c) Ve nihayetinde onun görüşleri de öğrencisi Platon tarafından yazıya geçirilmiş, kayıt altına alınmıştır.

Sözlü geleneğin felsefe için nasıl bir imkân oluşturabileceği sorusuna dönersek: Bir toplum, ilk önce mitolojik olarak bir evren, insan ve varlık tasarımına sahip olur. Daha sonra aşama aşama rasyonel bir faaliyet olan felsefi ve bilimsel düşünceye doğru evrilir. Giambattista Vico, *Yeni Bilim*'de bu geçiş aşamalarına değinir. Ona göre, "bütün ulusların başlangıcında efsaneler ve mitsel anlatımlar vardır. Bunların gerçek anlamlarına inmek felsefe ve filolojinin işbirliği ile mümkündür. Gerçek hikmet, efsanelerde, destanlarda, mitolojilerde, halk deyişlerinde saklıdır. Hikmet, ilkin iyi ile kötüyü ayırt etme yetisidir. Daha sonra insanların düşünme ve kavram oluşturma yetisi geliştikçe doğru bilgi anlamına gelmeye de başlamıştır. Filozoflar daha sonra bunları felsefi hikmete dönüştürmüşlerdir" (Önal, 223 – Vico, 163). Mitolojik düşünce felsefi düşünceye giden bir yoldur. Zihin dünyayı ilk önce mitolojik olarak anlamayı başarır, daha sonra varlığın rasyonel ve bilimsel açıklanmasına geçilir. Bu, bir insan ömründe bile böyledir. Çocukluk dönemindeki dünya algısında mitolojik unsurlara rastlamak mümkündür. Çocuklukta havaya, suya, güneşe ve aya verilen anlam, mitolojik, masalımsı öğeler taşır. Jean Piaget, bunu özellikle çocukların dünya tasavvurunu incelediği eserlerinde ortaya koymuştur. Zihin olgunlaştıkça, doğa

gerçekçi bir tarzda görünmeye başlar. Zihnin olgunlaşması, bilgilerin alınması ve bilişsel şemaların yeniden tanzimiyle gerçeklik alanı tanınmaya başlar. Sözlü gelenek kültürünün felsefi geleneğin ortaya çıkmasına böyle bir katkısı olur.

Sözlü gelenek basit düşüncenin ürünüdür. Yalın ve anlaşılır bir dil kullanır. Basitlik ve yalınlık, onun temel özelliğidir. Anlamı karmaşık hale getirmez, kapalı söyleyişlere eğilim duymaz. Söylemek istediğini açık ve anlaşılır bir dille söyler. Herkes onu anlayabilir, anlam alanında kendisine bir yer bulabilir. Bu özelliği ile bir ölçüttür; zihnin ve aklın ayar taşı gibidir. Felsefe ile soyut düşüncede zirve yapan akıl, nerede olduğunu sözlü geleneğe bakarak anlayabilir. Sözlü gelenek, insana ağırbaşlı olmasını, bin düşünüp bir söylemesini, bin düşünüp bir eylemesini tavsiye eder. Sözün ve eylemin geriye alınamayacağını, zamanda geriye gidişin olmadığını "okun yaydan çıkması" metaforu ile dile getirir. Onun asıl etkin olmak istediği alan, düşünce gücü değil eylem alanıdır. O, insanı derin düşünceye sevk ettiği değil, erdemli davranışa yönelttiği noktada amacına erişmiş olur. Derin düşünme ise felsefenin faaliyet alanında bulunur. O da etraflı ve tutarlı düşünme, evreni bir ilke etrafında anlaşılabilir kılma çabasında amacına erişmiş olur. Ancak burada şunu da söylemek gerekir ki, sözlü gelenek, her ne kadar felsefeyi üretmiyorsa da, yukarıdaki alıntılarla işaret ettiğimiz üzere, felsefeye giden yoldaki dil basamağını, hikmet basamağını oluşturur. Bu aşamada, ortak deneyim, ortak tecrübe, sözlü gelenek içinde çeşitli ifade biçimlerine dönüşür. Hikmet geleneği, aklı dışlamamakla birlikte temelini aklın çıkarımsal yapısında değil, gündelik yaşam deneyimlerinde ve gönlün değerlerinde bulur. Sözlü gelenek "gönül" kavramını öne çıkarır. Gönül, insanları birbirine yaklaştıran, onları "muhabbet" ortamında yoğuran, birleştiren, kaynaştıran, söyleştiren bir yaşantı alanıdır. Erdem duygusunu, öteki bilincini öne çıkarır. Dolayısıyla anlamın söze, konuşmaya, yaşamaya dönüştüğü bir alanda bulunur. Sözlü gelenek sağduyunun sesi olarak, kişiyi ölçülü, adaletli, erdemli ve cesaretli olmaya yöneltir.

Sözlü gelenek, sanatsal faaliyetleri de besler. Sözgelimi, Kırgız edebiyatının güçlü ismi Cengiz Aytmatov, sözlü geleneğin edebiyat eserlerindeki etkisini örnekleyebileceğimiz ideal isimlerden biridir. Kırgız kültürünün destan ve sözlü anlatı geleneği, onun eselerinde besleyici bir damara, gür akan bir ırmağa dönüşür. Sözlü gelenek, toplumsal benliğin yaşadığı, içine gömüldüğü bir alandır. Herhangi bir nedenle toplumsal benliği deforme olmuş milletler, sözlü gelenek unsurlarına bakarak restorasyona, doku nakline gidebilirler. Bu kültür, en az etki alan bir kültürdür. Bu nedenle Dostoyevski, gerçek Rus ruhunun aydınlar arasında değil, basit halkın içinde yaşadığını düşünür; bu şekilde sözlü geleneğin dış etkilerden en az etkilenen, en az seviyede bozulmaya uğrayan bir gelenek olduğunu vurgulamış olur (Dostoyevski, 258, vd). Sözlü gelenek, her ne kadar halk kültürünün tabanında yer alsa da, değişmezlik ve en az etkilenirlik açısından piramidin en uç noktasında bulunur. Bu özelliği ile hatırlatıcı, iyileştirici ve onarıcı bir güce sahiptir; denilebilirse "kök hücre" gibidir. Aytmatov, hemen her eserinde bu iyileştirici güce başvurur.[1] Batı edebiyatı ve

[1]Aytmatov'un eserlerinin özünde sözlü gelenek vardır. Aytmatov'un eserlerinde *Oğuznameler*'den, *Manas Destanı*'ndan, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden bir ses vardır. Onun eserlerinde Orta Asya'nın bozkırlarından bir rüzgâr, bir koku vardır. Bu, yalın, özgün, sahih ve içtenlikli bir sestir. Bu ruh onun eserlerinin büyüsünü oluşturur. Bu sesin kaynağında Dede Korkut'un sesi vardır. O, destanlardan, menkıbelerden, türkülerden, ağıtlardan geçerek bir kez daha Aytmatov'un eserlerinde hayat bulur. Örnek olarak *Gün Uzar Yüzyıl Olur, Cengiz Hana Küsen Butut, Yıldırım sesli Manasçı* ve *Beyaz Gemi* isimli romanlarına bakılabilir. Bu çalışmalarda, zengin Kırgız sözlü gelenek kültürünün (destan, masal, ağıt, ozan kültürü) yansımalarını buluruz. Aytmatov, bir kahramanın ağzından şu şekilde dua eder: "Ona atalarının güzel konuşma, güzel anlatma yeteneğini ver. Bu yetenek onda köklü bir ağaç gibi gelişsin ve sonra o bu yeteneği, bu geleneği çocuklarına, torunların aktarsın. Bu yetenek kuşaktan kuşağa ulaşsın. Kırgızlar Kırgız olalı beri var olan Manas'ı iyi öğrenmesi, unutmaması için ona güç ve cesaret ver" (Aytmatov, 1997: 15). Onun bu geleneği eserlerinde ustaca yorumladığı görülebilir. Roman kahramanları, sözlü geleneği yalnızca bir iletişim aracı olarak kullanmazlar, bir dünya görüşü ve yaşama felsefesi olarak da kullanırlar. Bu açıdan bakılınca Aytmatov'da sözlü gelenek tam da yerli yerine oturur. Buna göre, kuşaktan kuşağa aktarılarak, yoğrularak gelen halk bilgeliği, hâlihazırda yaşayan insanlar için güçlü bir eğitim, ahlak ve dünya görüşü olarak ortaya çıkar. Onlar bu bilgelik geleneğinin mesajları ile eylemde bulunur, dünyayı bu hikmetle anlarlar; insanlar arasındaki ilişkiler bu bilgelik geleneğinin erdemleriyle oluşur.

sanatı da, en uzak durduğu zamanlarda bile mitoloji ile bağını koparmamıştır. İsmi ve içeriği ile mitolojiye atıfta bulunan yüzlerce eserden söz edilebilir. Ülkemizde de, özellikle 50'li yıllardan sonra, mitoloji, şiir sanatı için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bütün bu söylenenlerin felsefe kültürü açısından anlamı, sözlü geleneğin kendisinden sonraki dil basamaklarının oluşmasındaki büyük katkısıdır. Sözlü gelenek, bizzat bir dil basamağı olduğu gibi felsefeye çıkan şiir, sanat, edebiyat gibi dil basamaklarının oluşumunda da etkilidir.

Sözlü gelenek, sadece sanat ve edebiyat için değil, felsefî düşünüş için de bir esin kaynağı olabilir. Felsefe her ne kadar mitolojiden kopmakla başlamışsa da zaman zaman oraya geri dönüşler yapmış, belirli bir fikri, belirli bir kavramı örneklemek için mitolojik figür ve anlatılara başvurmuştur. Sözlü geleneğin dili ile felsefe dili farklı dil yapılarıdır. Dili kullanma biçimleri çok farklıdır. Ama yine de onlar arasında "karşıtlık" değil, "karşılılık" söz konusudur. "Karşılık alanları oluşturma" fikri, edebi dilin felsefi dile, felsefi dilin de edebi dile *çevrilebilir* nitelikte olduğu anlayışından hareket eder.[2] Sözgelimi, Kierkegaard'un "natürel ben" dediği benlik durumunu temsilen Deli Dumrul gösterilebilir. Bu demektir ki, Deli Dumrul tipi, potansiyel olarak kendi içinde bir "doğal ben" düşüncesini taşır. "Natürel ben" düşüncesi ile "Deli Dumrul" tipi arasında bir "karşılıklılık" (mütekabiliyet), bir "birbirinin diline çevrilebilme" ilişkisi vardır. Deli Dumrul, ölümün kendi ölümü olduğu, onu devredemeyeceği, aktaramayacağı ve varoluşsal bir konum olarak bir başkasıyla yer değiştiremeyeceği, herkesin bizzat kendi yerinde bulunması gerektiği gerçeği ile tanışınca Kierkegaard'un deyişi ile "sıçrama" da gerçekleşmiş, metafizik aydınlanma da ortaya çıkmış, natürel ben de dönüşüme uğramış olur. Böylece, ölümün kişinin kendi ölümü olduğu, yaşamın son olanağını oluşturduğu, ölüme-doğru (*zum-Tod*) olmanın varoluşun her anını sonsuz değerde kıldığı, ölüm denen şeyin genel bir kavram değil değil, bizzat herkesin kendi varlığında tecrübe etmesi gereken "kendi ölümü" olduğu hususu, insanı kendisi yapan bu varoluşçu, ama daha çok Heideggerci duyarlık, Dede Korkut'un dünyasında da kendisine verimli bir karşılık bulur. İlk atasözü derlemesi niteliğini de taşıyan *Dede Korkut Hikâyeleri'nde* sıkça yinelenen *"Gelimlü gidimlü dünya / Son uçı ölümlü dünya"* (Ergin, 94, 115, 176,198, 243,251) sözü, insana kendi temel varoluş gerçekliği konusunda yalın, fakat kavrayıcı bir bakış sunar. Toplumsal sorunların çözümünde şiddeti değil aklı ve sağduyuyu öncelemenin önemini dile getiren *Basat Depegözi Öldürdügi Boyı* hikâyesi, bilgi ve tecrübe değerleriyle ortaya çıkar. Kültür unsurlarını üretmenin, toplumsal tanışıklığın ve uzlaşı kültürünün oluşumundaki değerine vurgu yapan Eyrek ve Seyrek kardeşlerin hikâyesinde, iletişim ve tanışma aracı olarak kopuz kullanılır.

[2] "Çevrilebilirlik" konusunda en yetkin örnekler, Kierkegaard'un çalışmalarında ortaya çıkar. O, varoluş alanları felsefesiyle bizzat bu felsefe ve edebiyat arasındaki "çevrilebilirliği" örneklemiştir. Üç tür varoluş alanı vardır onun felsefesinde: (1) Estetik Varoluş alanı: Kierkegaard, bu varoluş alanının sunumunu başlıca Ortaçağın efsane kahramanı Don Juan ve kendi tasarımı olan "baştan çıkarıcı" figürü üzerinden yapar. Etik varoluş alnı ise Yargıç Wilhelm'in şahsında örneklenir. Ama yalnız yargıç Wilhelm değildir söz konusu olan; Agamemnon ve kızı Iphigena da bulundukları toplumsal konum yönünden etik varoluş alanının evrensel, gözlemlenebilir, değerlendirilebilir ya da eleştirilebilir yönüne, bu varoluş alanının *anlaşılabilirliğine* ve evrensel diline işaret ederler. Dinsel varoluş alanının temsilcisi Hz. İbrahim ve Agamemnon arasında ilk bakışta bir benzerlik kurulabilir; zira her ikisi de çocuklarını kuran etme girişiminde bulunurlar. Fakat Hz. İbrahim, etik alanın, yani anlaşılabilirliğin ve evrenselliğin dilini kullanmaz. O, kendi öznelliği içinde, Tanrı ile arasındaki varoluşsal bağlantının izini sürer. Bu bağlanma durumu, diğerleri için açık ve anlaşılır değildir; öznel bir yaşantı ve bağlanış halidir. "Hakkında konuştuğumuz bu adam, Moriah'daki dağa yaptığı her yolculuktan eve dönüşünde yorgunluk içinde çöktü ve ellerini birbirine kavuşturarak şöyle dedi: "İbrahim kadar yüce kimse olmayacağına göre onu kim anlayabilir ki?" (Søren Kierkegaard, *Fear and Trembling*, Penguin Books, London, 1985, s. 48. Türkçe çeviri: *Korku ve Titreme*, çev. İbrahim Kapalıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2002).Kierkegaard, İbrahim'in bu kıssasından birey kategorisini, birey kategorisiyle birlikte dinsel varoluş alanını da anlaşılır hale getirir. Bu noktada öznel yaşantı, birey, bireysel olanın evrensel olandan üstünlüğü, varoluşun öznelliği temaları da ortaya çıkar. Böylece Kierkegaard, kutsal kitaplardan, mitolojiden, sözlü gelenekten aldığı ve kendi imgelem dünyasında oluşturduğu tiplerle felsefesini kurar, örnekler. Bunu yaparken mitolojiyi, kıssayı, sözlü geleneği, imgeyi, metaforu, edebi değerde olanı, felsefenin diline çevirir. Bununla yalnız varoluş sferlerini değil, felsefi dilin diğer dillere, diğer dillerin de felsefeye çevrilebilirliğini örneklemiş olur. Aynı şekilde Camus de, mitolojiden aldığı *Sisyphos* tipiyle kavramsal bir kişilik ortaya koyar ve onu, saçmalığına karşın varoluşu omuzlamanın erdeminin timsali haline getirir.

İki kardeş, Dede Korkut'un kopuzu sayesinde tanışırlar, kendilerini birbirlerine öldürtmek isteyen düşmanın elinden bu şekilde kurtulurlar.[3] Buna göre kültür unsurlarını üreten toplumlar, bedensel gücü öncelemezler; şiddet kültüründen uzlaşı kültürüne geçiş, kültür değerlerinin üretilmesiyle olur. Bu da çağdaş siyaset felsefelerinin üzerinde ısrrala durduğu bir konudur. İnsan, insanî değerleri ürettikçe, birbirini daha çok anlayacak, bu şekilde şiddetin ve kaba gücün dünyasından uzaklaşacaktır. Günümüzde, "çok kültürlü toplum yapıları" kapsamında üretilen sosyal ve siyasi projelerin temelinde, bu yaklaşım vardır.

Sözlü gelenek ürünleri, "misal getiren", "örnekleyen" ifadelerdir. Belirli bir fikri, belirli bir olayı açıklamak, örneklemek, ifade etmek için kullanılırlar. Atasözleri içinde felsefenin oluşum öyküsünü örnekleyebilecek ifadeler de vardır. "Âlim unutmuş, kalem unutmamış" sözü, bizzat felsefenin sözlü gelenekten yazılı kültüre geçişle başlamasını açıklayabilecek niteliktedir. Felsefenin devasa ayrıntısının sözlü gelenekle ifade edilemeyeceği gerçeği, "Mızrak çuvala girmez" atasözü ile örneklenebilir. Mızrak ve çuval, birbirine uygun iki araç değildir. Onlar farklı doğalarda, farklı amaçlara yönelik üretilmiş malzemelerdir. Benzer şekilde masal, atasözü, destan, fıkra, mani gibi sözlü gelenek türleri de birer felsefi form değildir; felsefe için uygun doğada değillerdir. Yine "Ağaç, ağaç içinde büyür"[4] atasözü, insanın yetişme ortamına işaret eder, ama felsefe geleneğini de güzel anlatır. Felsefe geleneği de bir tek filozoftan oluşmaz, filozoflardan, filozof öbeklerinden oluşur. Bir çiçekle bahar gelmeyeceğini anlatmak isteyen atasözü de, felsefede bir bahara erişebilmek için bir değil, pek çok felsefe hareketinin, pek çok filozofun ortaya çıkması gerektiğini örnekler. Bir felsefe ancak başka felsefeler içinde değerlenebilir, onlara oranla açıklanabilir. Bir filozof, ancak kendinden önceki ve kendisinden sonraki filozoflar bağlamında anlaşılabilir. "Ağaç meyvesi olunca başını aşağı salar" atasözü de Descartes'in "Boş fıçı çok ses çıkarır" sözüyle, bu sözün işaret ettiği ruh haliyle örtüşür. Bunların her ikisi de felsefedeki doluluğu, içtenlik ve mütevazılığı dile getirir. Ve tabii ki felsefenin bir gösteri sanatı değil, öncelikle ayrıntılı bir düşünme, soruşturma, eleştirme sanatı olduğunu; kişinin zahmetli ve kendisinden bir ömür isteyen bu işi başkası için, başkalarının sorularını cevaplamak için değil, öncelikle kendi sorularını cevaplamak için yaptığını ve yapacağını da gösterir. Filozof, kendi sorularının peşinden gider, kendi aklını ve kendi gözlerini kullanır. Onun işi, atasözünde söylendiği üzere, "taşıma suyla değirmen döndürmek" değildir. Zira bir diğer atasözü, başkasının aklıyla ancak dokuz adım gidilebileceğini söyler. Bu da felsefe yapan, felsefe ile uğraşan bireyin, "aklı-etkin" bir kişi olduğu anlamına gelir. Buna göre kişi başkası için felsefe yapmaz, öncelikle kendisi için, kendisinden ve kendi sorularından dolayı felsefe yapar. Felsefeyi ne zaman ki bir gösteri, bir nümayiş, bir bilgiçlik aracı haline getirse, o zaman felsefeden de, felsefenin has bahçesinden de uzaklaşmış olur.

Sözlü gelenek ve felsefe ilişkisini, Mevlâna örneği üzerinden sürdürebiliriz: Mevlâna, düşüncelerini metaforlarla, hikâyelerle, masallarla açıklayan bir düşünürdür. Kavramsal değil, dolaylı söyleyişi esas alır. Bu dil, geniş bir çağrışım, ifade ve ima gücüne sahiptir. Niçin metaforik bir üslup kullandığı, düşüncelerini niçin doğrudan kavramsal bir dille değil de metaforlarla, masallarla, hikâyelerle açıkladığı sorulabilir. Bu soruyu şu şekilde cevaplayabiliriz: (1) Mevlâna, düşüncenin doğrudan kavramsal bir dille ifade edildiği bir felsefe geleneğinden gelmez. O, Doğu kültürünün söz sanatlarıyla bezenmiş ifade biçimini benimser. (2) Düşüncelerin metaforlarla, misallerle anlatıldığı, hatta anlatılmadan bırakıldığı ya da anlatılmazlığı anlatılarak anlatıldığı bir gelenek içinden gelir. (3) Ortada bir "söyleme estetiği", bir ifade zevki ve tutumu vardır. Bu, hem söyleyen hem de dinleyen açısından geçerlidir. Söyleyen de, söyleneni dinleyen de, sözden haz duyar, lezzet alır. Söz, o kadar güzel söylenir ki, hem söyleme, hem anlaşılma, hem de sözün etkisi

[3] "Görd-i kim elinde kopuz var, aydur: Mere kâfir Dedem Korkut kopuzı hörmetine çalmadum didi, eğer elünde kopuz olmasay-idi ağam başı-y-içün seni iki para kılur-idüm didi." (Ergin, 231)
[4] Bu çalışma içinde geçen atasözleri için bkz. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü*, İnkılap yayınları, İstanbul, 1988.

açısından yetkin bir tarz sunar; söyleyen de dinleyen de etkilenir. (3) Metaforik söylemde söyleyiş kolaylık ve güzelliğinin yanında manayı anlaşılabilir kılma, üstelik herkesin kavrayış seviyesine göre söyleme çabası da vardır. Sanki o, bu metaforik söylemiyle, "bu mana en güzel böyle anlatılabilir, bu şekilde anlaşılabilir" demek ister. (4) Nihayetinde Mevlâna bu tutumuyla bir söz geleneğini sürdürür, onun gelişmesi için çaba harcar. Bu dil ve düşünce geleneği içinde kendini anlaşılır kılmak ister. Eserlerinde düşüncelerini açıklayabilmek için sözlü gelenek unsurlarına bol bol yer verir. Bu haliyle, sözlü gelenek ve felsefe ilişkisinin açık örneklem evrenini oluşturur. Nihat Keklik, bu durumu şu şekilde açıklar: "Onun gayesi, büyük çoğunluk tarafından anlaşılmak ve geniş halk kitlelerine hitâp edebilmektir. Bu sebepledir ki, düşüncelerini dâima benzetmeler (metaforlar) vâsıtasıyla dile getirmiş ve bunları da hikâye paketleri içinde sunmuştur. Halkın hikâye olarak gördüğü bu zarflar içinde Mevlâna, felsefî düşüncelerini semboller hâlinde ifâde etmiştir ve ancak felsefî formasyona sâhip bulunan kimseler (-şâyet dikkatle okurlarsa-) bunun farkına varabilmektedirler. Nitekim Mevlâna diyor ki:- *Maksadım sizlere hikâye anlatmak değil, kıssadan hissedir*" (Keklik, 55, vd.).

Yukarıda da değinildiği üzere, içerdiği yoğun yaşantı ve tecrübe birikimi ile sözlü gelenek, felsefe ve diğer disiplinler için bir hammadde alanı oluşturur. Onlardaki sağduyuya, ihtiva ettikleri mesaja bakarak, bir kavramsal yapı oluşturulabilir ya da bu tür kuramsal bir çalışmada sözlü geleneğin ihtiva ettiği yoğun tecrübe ve sağduyudan yararlanılabilir. Sözlü gelenek öğelerindeki felsefe kırıntıları, toprağın, kumun, kayaların içindeki altın filizleri gibidir. Altın madeni nasıl ki tonlarca toprağın ve kayanın içinden elenerek ve süzülerek çıkarılıyorsa, aynı şekilde sözlü gelenek de, yaşam deneyimlerinin yoğunlaştığı ve özleştiği bir alan olarak, felsefe için verimli bir hammadde alanı oluşturur. Buradan felsefeye gidilerek ve felsefeden buraya gelinerek, karşılıklı bir etkileşimle, önemli ürünler elde edilebilir, verim alınabilir. Bu anlamda sözlü gelenek unsurları kavramsallaştırılabilir, felsefenin diline çevrilebilir. Sözgelimi bu ortak bilinç ve sağduyudan, yine ona uygun bir birey ve toplum felsefesi türetilebilir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Bu sağduyu, bu ortak bilinç nasıl bir birey tasavvuruna sahiptir? Nasıl bir toplum hayal eder? Birey ve toplum ilişkilerini nasıl tasarlar? Tekrar geriye dönerek bu kavramları, yine bu kavramların türediği ortak bilince başvurarak tanımlayabiliriz. "Birey" ve "benlik" kavramları, felsefenin temelinde olan ve felsefeyi üreten kavramlardır. "Sosyal varlık" kavramı, felsefenin önemli bir kavramıdır. Eğitimden sağlığa, hukuktan güvenliğe, toplum denilen canlı organizmanın, bireyin ancak kendi içinde rahat edebileceği bir örgütlenme, bir düzen ve organizasyon olduğunu ortaya koyar. Bu örgütlenme, "adalet" kavramı bağlamında bir araya gelir. Birbirlerine karşı olan tutumları, komşuluk bağları yanında yazılı hukuk ve yazılı olmayan ahlak kuralları tarafından belirlenir. Sözlü geleneğin sağduyusuna içkin halde bulunan bu çok basit gibi görünen çerçeve ayrıntılandırılabilir. Sözlü gelenek, felsefe resminin işaret ettiği toplumsal gerçeklik alanında yaşar, orada kendi konumuna kavuşur. Bu anonim ifadelerdeki sağduyu kavramsallaştırılabilir. Onlardaki birey ve toplum algısında, Aristoteles'ten İbn Haldun'a, Platon'dan Rousseau'ya, bir devlet ve toplum felsefesinin nüvelerini bulmak mümkündür.

Yukarıda da değinildiği üzere, derinlikli bir düşünme etkinliği olan felsefe, genellikle bir anlaşılma güçlüğü içinde ortaya çıkar. Filozof nasıl ki titiz, ayrıntılı, adım adım ilerleyen ve tabii ki yıllar alan bir üretim etkinliği içinde bulunuyorsa, aynı şekilde iyi bir felsefe öğrencisi ve okuru da aynı sabrı ve özeni göstermek durumundadır. Bir felsefe öğretmeni için temel sorun her zaman, "Doğası gereği soyut olan felsefe bilgisini öğrencilerim için nasıl anlaşılır hale getirebilirim?" sorusudur. Kuşkusuz bu sorunun çeşitli cevapları olabilir. Yaratıcı, deneyimli ve gayretli öğretmenler, kendi cevaplarını kolaylıkla bulabilirler. Soruya verilecek olası cevaplardan biri de, sözlü gelenek unsurları ile ilgilidir. Onlar felsefe eğitiminde somutlaştırıcı unsurlar olarak kullanılabilirler. Sözlü geleneğin felsefedeki, felsefenin sözlü gelenekteki karşılığı, örneklerle ortaya konulabilir. Aslına bakılırsa, bu yöndeki ilk örneği, "felsefe mitos" anlatmaz diyen Platon vermiştir. O, kendi döneminin pagan kültürü açısından önemli bir anlaşılma güçlüğü gösterebilecek

olan idealar kuramını, çeşitli mitoslarla, masalımsı söyleyişlerle, metaforlarla örnekleyerek anlatmıştır. Felsefe eğitimi için yalnız hikâyelerden, destanlardan değil, atasözlerinden de örnekleyici ifadeler bulunabilir. Sözgelimi, "Akılın yolu birdir" diyen atasözü, modern bilim ve felsefenin "monist" ruhunu özetler niteliktedir. "Akılları pazara çıkarmışlar herkes yine kendi aklını beğenmiş" diyen atasözü de Descartes'in, "Sağduyu dünyada en iyi paylaştırılan şeydir; zira her insan kendi payının o kadar iyi olduğunu sanmaktadır ki, başka her şeyde güç memnun edilenler bile, kendilerinde bulunan sağduyudan daha fazlasını istemezler." sözüyle bağdaşır (Descartes, 3). "Ateş demekle dil yanmaz" diyen atasözü de dil ve gerçeklik arasında bir ilişki oluşturur, dildeki varlık ile gerçeklik alanındaki varlığın nitelikleri aralarındaki ilişki sorununu ortaya koyar. "İsmiyle cismiyle…" diye başlayan gündelik dile ait ifade de, daha Platon'dan beri tartışma konusu olagelen ve çağımızda dil felsefeleri bağlamında yeniden gündeme gelen, nesnelerle isimler arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusuna imada bulunur (Platon, 1989). Çocuğa "Zeki" ismini vermekle zeki olmayacağını söyleyen, bu şekilde onu eğitmenin gerekliliğine de vurgu yapan atasözü de, benzer bir şekilde dil ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi sorgular. Felsefe dersinde, sözlü gelenek öğeleri ile felsefî görüşler arasında kurulabilecek ilgi, bir yandan felsefî bilgiyi somutlaştırıp daha iyi anlaşılmasını sağlarken öte yandan da felsefe öğrencisine, kendi kültürünün düşünme ve algılama biçimine ait bu ifadelerle, felsefi kuramların kavramsal yapıları arasında bir patika oluşturma imkânı sunar. Öğrenciler, bu sayede, Tozlu'nun deyişiyle, felsefeyi kendileriyle ilgisi olmayan ve bütünüyle kendi bünyelerine yabancı bir unsur olarak görmekten de kurtulabilirler (Bkz. Tozlu, 91).

Sözlü gelenek unsurları, anadille birlikte öğrenilen ifadelerdir. Dolayısıyla onlar anadilin parçalarıdır. Dili öğrenirken onları da öğreniriz. Bu şekilde bir zihniyet, bir düşünme tutum ve alışkanlığı, bir iletişim becerisi de kazanmış oluruz. Bu açıdan bakıldığında sözlü gelenek, öncelikle zihni biçimleyen, düşünme tutumlarını oluşturan, iletişim becerilerini belirleyen ifadelerdir. Bunun yanında tıpkı Mevlâna'nın anlattığı hikâye ve masallarda olduğu gibi, her sözlü gelenek unsurunun içinde saklı bir felsefi içerik vardır. Felsefe derslerinde bu saklı içerik aranabilir, bu amaca yönelik sınav soruları, performans ödevleri verilebilir, projeler hazırlanabilir, atölye çalışmaları yapılabilir. Dersin bir kısmı, herhangi bir sözlü gelenek unsurundaki felsefi içeriğin bulgulanmasına, sözel metnin felsefece işlenmesine ayrılabilir. Nasıl ki sanat atölyelerinde, eski bir kilim parçası üzerine saatlerce yorumlarda bulunulabiliyorsa, aynı şekilde sözlü gelenek unsurundaki felsefî içerik üzerinde de konuşulabilir. Bunun bir faydası da şu olur: Öğrenci sözlü gelenek unsurlarını anadilin bir parçası olarak öğrendiği için, sözlü gelenek unsurlarındaki felsefi nüveyi bulgulaması, felsefeyi ona, onu da felsefeye yaklaştıracak, bu şekilde "felsefenin bendeki karşılığı nedir" sorusuna bir cevap bulması kolaylaşacaktır. Sözlü gelenek unsurunu, felsefi bakış açısıyla işlemek, giderek felsefe yapma pratiği konusunda bir eğilim ve yatkınlık oluşturacaktır. Bu gerçek bir felsefe dersi olacaktır. Zira felsefe eğitiminin en önemli amacı, öğrenciyi felsefeye, felsefeyi de öğrenciye yaklaştırmaktır. Sözlü gelenek unsurları üzerindeki felsefi çalışmalar, felsefe eğitimindeki bu amacın gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır. Sonuçta şunu söylemek mümkün: Sözlü gelenek bir felsefe değildir, ama felsefeye giden yolda bir hazırlık, önemli bir dilsel ve zihinsel donanımdır; Ahmet İnam'ın deyişi ile "ön-felsefe"nin önemli bir parçasıdır (Bkz. İnam, 85, vd).

Biz, burada, felsefe ve sözlü gelenek arasında bir ilişki kurmaya çalışırken, sınırlı sayıda örnekle yetindik. Bu örnekleme işlemi, türkülerden, fıkralardan, masallardan, ağıtlardan ve diğer sözlü gelenek unsurlarından alınacak verilerle güçlendirilebilir. Kuşkusuz bu bağ kurma işlemi, felsefeyi sözlü geleneğin, sözlü geleneği de felsefenin diline tercüme etme çabası, retorik yaratıcıkla da doğrudan alakalıdır. Bu konuda yeteneği ve yaratıcılığı olan kişilerin daha çok başarılı olabileceklerini düşünmek gerekir.

Sonuç

Felsefe varlığı, bilgiyi, insanı ve değeri tanımakla ilgili entelektüel bir çabadır. Sözlü gelenek de aynı amaca hizmet eder; o da geniş anlamda varlığı, insanı, hayatı ve değeri tanımakla ilgili bir çabadır. Sözlü geleneğin basit bir cümle ile ifade ettiği gerçeği, felsefe kavramsal bir dille, rasyonel temelde, tutarlı bir şekilde enine boyuna ele alır. Bu açıdan, sözlü gelenek ifadeleri doğrudan felsefe olmasa da, felsefî kavrayışımıza katkı sağlayan ifadelerdir. Onları bildiğimiz, zihnimizde bir imaj oluşturabildiğimiz için, felsefi kavrayış ve ifade gücümüz daha zengindir. Her alanın bir dili vardır. Felsefenin ve bilimin de bir dili vardır; edebiyatın ve sanatın, dinin ve ahlakın bir dili vardır. Bu diller birbirine tercüme edilebilir niteliktedir. Söz gelimi, Platon'un felsefesi, gerek Hıristiyan gerekse İslam kültürü içinde bir karşılık bulmuş, bu dinlerin ilkeleri çerçevesinde yorumlanmıştır. Aynı şekilde Sartre, felsefesini romanlarında işleyerek edebî dilin felsefî dile, felsefî dilin de edebî dile çevirisini örneklemiştir. Sözlü gelenek de bir dil ve tasarımdır. Masalcı, olağanüstü ve gerçek dışı dünyayı, bir varoluş dünyası olarak tasarlar, iyi ve kötü tipler oluşturur. Aynı şekilde filozof da bir dünya kurgular, varlığın arkesini sorgular, bilgi sorunu açısından insan zihninin yapısını araştırır. Felsefenin dili birdenbire oluşmaz. O, "en üst dil basamağı" olarak masalın, hikâyenin, dinin, bilimin dilini kendine katar; ancak bunların hepsinin verileri sayesinde kendine özgü bir üst dil ve bakış açısı bulur. Sözlü geleneğin dili, bu bağlamda, felsefe diline giden basamaklardan ilkini oluşturur. Bu ilk basamakta, sağduyu etkindir. Felsefe, kendi soyut ve kavramsal dilini kurma sürecinde bu ilk dile, ilk şekillenme anına bakma, ona geri dönme, geri dönerek kendini denetleme ihtiyacı hisseder. Sözlü geleneğin dili, felsefe dilinin ayarı gibidir. Felsefe, efsanelerden, mitolojiden, masallardan, halk deyişlerinden çeşitli örnekler alıp onlar üzerinden kavramsal bir yapı oluştururken, sözlü geleneğin felsefeye doğrudan karıştığı noktaya geliriz. Atasözleri, türküler, masallar, halk hikâyeleri, destanlar, fıkralar anlamında sözlü gelenek, gündelik dilin ifadesidir. Gündelik dil, sağduyunun egemen olduğu bir dildir. Bu nedenle iyiliktir, esenliktir, dengedir, ahenktir. Edebiyat, sanat ve felsefe, bu sağlıklı yapıyı kendi içinde yansıtabildiği oranda kendine somut bir zemin de bulur. Bu katkı özellikle hikmet ve gönül geleneği açısından önemlidir.

Son olarak şunu belirtmekte yarar var: Felsefe kendisini bilimle, dinle, sanatla, edebiyatla, şiirle, tarihle, siyasetle, iktisatla ve kültürün diğer kollarıyla besleyen bir alandır. Sözlü gelenekte de felsefe için bir imkân vardır. Bu imkânın ortaya çıkabilmesi için, öncelikle filozofların, felsefecilerin bu alanın verilerini yoklayabilmeleri gerekir. Öte yandan, "Felsefenin sözlü geleneğe sağlayabileceği katkı nedir?" diye sorulduğunda, verimli bir etkileşim alanının ortaya çıkacağı düşünülebilir. Sözlü gelenek ve felsefe kültürü ilişkisinin gerçek bir şekilde anlaşılabilmesi için, felsefenin sözlü gelenek açısından taşıdığı imkânının ne olduğu konusunun soruşturulması da, sözlü geleneğin felsefe açısından imkânının ne olduğu sorusunun araştırılması kadar verimli bir irdeleme olacaktır. Başka bir makalenin konusu olabilecek bu soruya kısaca değinecek olursak, şunu söyleyebiliriz: Sözlü geleneği bir hammadde alanı olarak düşündüğümüzde, felsefe bu hammaddeyi en iyi şekilde ürüne dönüştürmenin zihinsel güç ve tasarımını oluşturur. Sözlü geleneğin en iyi şekilde işlenmesi, özümsenerek hayata katılması, edebiyat ve sanatta yeniden üretime dönüştürülmesi, felsefe kültürü ile daha üst bir seviye kazanır. Bu da felsefenin sözlü gelenek açısından imkânını oluşturur. Dolayısıyla, felsefenin sözlü kültürden alacağı kadar ona vereceği katkılar da vardır. Bu etkileşimin ortaya çıkabilmesi için, filozofların, felsefecilerin, değerine inanarak sözlü gelenek alanına yönelmeleri gerekir. Sözlü geleneğin bu konudaki tutumuna gelince: Onun kapıları her zaman açıktır zaten. Yeter ki felsefeyi üreten bilinç gönüllü olsun!

KAYNAKÇA

AKSOY, Ö. A. (1988), *Atasözleri Sözlüğü,* İstanbul: İnkılâp yayınları.

AYTMATOV, C. (1997), *Yıldırım Sesli Manasçı,* (Çeviri: Refik Özdek), İstanbul: Ötüken Yayınları.

DESACARTES, R. (1986), *Metot Üzerine Konuşma,* (Çeviri: Mehmet Karasan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

DOSTOYEVSKİ, F. (1989), *Karamazov Kardeşler II,* (Çeviri: N. Yalza Taluy), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ERGİN, M. (1958), *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HOMEROS (2005), *İlyada,* (Çeviri: A. Erhat, A. Kadir), İstanbul: Can Yayınları.

İNAM, A. (2006), "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Felsefenin Serüveni", *Felsefe Eğitim Sanat: Saffet Bilhan Armağanı*'nda (Hazırlayanlar: S. Büyükdüvenci – V. Taşdelen). Ankara: Hece Yayınları.

KEKLİK, N. (1987), "Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe", *Felsefe Arkivi*, sayı: 26.

MEVLÂNA (1989), *Mesnevî IV* (Çeviri: Veled İzbudak), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ÖNAL, S. (2009), "Kültür Olguları Hakkında Bilimsel Bilgiye Nasıl Ulaşılır? Bir Kültür Filozofu : Giambattista Vico", **38.** *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS-38), Felsefe*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

PLATON (1989), *Kratylos*(Çeviri: Suad Y. Baydur). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TOZLU, N. (2003), *Eğitim Felsefesi Üzerine Makaleler*, Ankara: Elis Yayınları.

ÜLKEN, H. Z. (2004). *Türk Tefekkür Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

VICO, G. (2007), *Yeni Bilim* (Çeviri: Sema Önal), Ankara: Doğu Batı Yayınları.